

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.013.78

С. О. ВАСИЛЬЄВА

ВИТОКИ ІДЕЇ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАТУСУ ВЧИТЕЛІВ У АНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано літературні джерела з метою визначення умов розвитку професійного статусу вчителів. У результаті узагальнення інформації зроблено такі висновки: становлення професійного статусу педагога було нерозривно пов'язано з процесами розвитку суспільства і його системою освіти; характерними ознаками античного суспільства в сприйнятті та визначенні значущості педагога були практичність і прагматизм.

Ключові слова: професійний статус, учитель, освіта, античність.

Становлення професійного статусу вчителя відбувалось відповідно до особливостей формування системи освіти. Ставлення до вчителя залежало від розвитку суспільства, пріоритетних завдань освіти й прогресу в ньому.

Роль учителя в суспільстві, усвідомлення його значущості залежали від геополітичних впливів, соціально-економічних чинників, визначались політикою держави, запитами громадської думки, передовим педагогічним досвідом, культурно-національною ментальністю та світоглядом народу, розвитком шкільної мережі, вищих навчальних закладів. Усі ці фактори визначали професійний статус учителя та впливали на нього.

Проблему професійного статусу в соціальному аспекті розглядали: М. Вебер, Е. Дюркгейм, П. Сорокін та ін.; проблему статусу вчителів – Л. Беляєва, А. Кравченко, С. Полутін, Г. Осипова, О. Філіппова; формування статусу вчителів – Е. Дюндік, С. Железнякова, А. Лукша, А. Орлова, Г. Солодов, Н. Хрідіна, але, незважаючи на існуючі дослідження, на сьогодні мало уваги приділено розвитку професійного статусу вчителів в історичному аспекті.

Мета статті – на основі аналізу літературних джерел визначити умови, які сприяли розвитку професійного статусу вчителів античності.

В античному світі (VII–IVст. до н. е.) педагогічна думка продовжувала розвиток у межах філософії, формувалися різні галузі знань, література, виховна система. Саме в античності виникли такі поняття, як “педагог”, “гімназія”, “школа”, “ліцей”. Спільними ознаками афінської та спартанської системи виховання були такі: навчання дітей заможного повноправного населення; зневажливе ставлення до фізичної праці й до людей праці [4]. Відомо, що в Спарті навчали хлопчиків 7–18 років в агелах, їх керівником був пейдон. До виховання залучали найбільш спритних та розумних юнаків віком від 15–17 років, яких називали іренами [4]. Отже, уже в ці часи стати вихователем мали право лише найкращі. На першому місці в навчан-

ні учнів були фізичні вправи, але дітей навчали, крім військових справ, ще й релігійно-обрядових танців, читання, лаконічної мови. Після кожного року навчання проводили публічні випробування – агони. На відміну від Спарти, де головною метою навчання та виховання було виховання воїна-патріота, в Афінах ставили іншу мету – гармонійний розвиток людини, яка і до сьогодні актуальна. Хлопчиків в Афінах з 7 років віддавали до школи (схоле). Термін “схоле” перекладається з грецької як спокій та дозвілля, до якого учня супроводжував раб – педагог [4]. І. Елліс зазначає: “Виховував юних громадян зазвичай найнепотрібніший раб – “педагог” [2, с. 13], що свідчить про зневажливе ставлення до раба, який супроводжував дитину, однак не можна сказати, що він був учителем, оскільки особи, які працювали вихователями, в школи обирались з найкращих, хоч, безумовно, цей раб також мав вплив на дитину.

Школи були приватними й платними. Існували мусичні (навчались діти з 7 до 16 років) і гімнастичні (палестри) школи (12–16 років). Мусичні школи давали всебічний інтелектуальний розвиток, а гімнастичні формували фізичну культуру. Діти заможних батьків навчались з 16 років у гімнасіях – навчальних закладах підвищеного типу.

У мусичній школі вивчали читання, писання, лічбу, літературу й музику.

Гімнасії були державними навчальними закладами підвищеного типу. У них вивчали філософію, політику, ораторське мистецтво, літературу, а також займались гімнастикою [4].

Витоками педагогічних ідей у давньогрецькій науці вважають праці Сократа, Демокріта, Арістотеля. В Афінах у V–IV ст. до н. е. існувало три гімназії: Академія, Лікей, Кіносарг. У них найкращі оратори методом бесід навчали учнів. Наприклад, у Лікеї викладав Арістотель, у гімназії Кіносарг – Антисфен [3, с. 31].

Той факт, що ми й досі у XXI ст. знаємо та вивчаємо праці цих учителів, вказує на повагу народу до них, а ті цитати, які дійшли до нас і є актуальними й сьогодні, підкреслюють їх професійний рівень та статус. Так, твори Геракліта (кінець IV – початок V ст. до н. е.), що дійшли до нас у вигляді фрагментів, містять ряд основоположних педагогічних ідей: кожна людина здатна до навчання, пізнання істини та вдосконалення; у людини є два основних знаряддя пізнання: відчуття й розум; через органи почуттів учень вступає в контакт з навколишнім світом і набуває здатності мислити; критерій істини не в тому, що дізнаються з досвіду, а в загальному, яке слід навчитися розуміти і про яке потрібно вміти правильно говорити [3, с. 32].

Демокріт наголошував на необхідності виховання з урахуванням природи дитини, яку він кваліфікував як мікрокосмос, вважаючи, що вчити слід позитивним прикладом батьків, необхідно тренувати дітей у навичках правильної поведінки, тому що “гарними людьми стають більше від вправ, ніж від природи; важливе привчання дитини до праці, а не примус до неї, оскільки навчання виробляє прекрасні речі лише на основі праці”. Основ-

ними мотивами самовдосконалення, на думку Демокріта, є дитяча допитливість, а завдання вчителя – спонукати внутрішній потяг дітей до навчання за допомогою переконання [3, с. 32]. Великий внесок у розвиток педагогічної науки зробив Сократ. Саме він заснував евристичний метод, велику увагу приділяв етичним нормам, надав визначень поняттям: добро, справедливість, доблесть; головним виховним засобом вважав переконання; широко використовував метод діалогу; він один із перших став використовувати індуктивні докази та надавати визначення понять. Сократ не залишив жодного письмового твору, але ми про нього знаємо від його учнів, що та кож свідчить про його високий професійний статус.

Один з його учнів Ксенофонд вважав, що освічена людина має володіти ораторським мистецтвом, мистецтвом спору, вміти аналізувати, визначати поняття, використовувати аналогії. Саме Ксенофонд зазначав, що освіта повина бути державною та мати на меті виховання досконалих громадян, а не бути справою приватних осіб. На його думку, головним у вихованні є навчання справедливості, покори, поваги до вчителів. Ці якості слід виховувати через приклад дорослих; важливим у вихованні є розвиток розумової діяльності учнів.

Платон був учнем Сократа, засновником Академії, якою керував, в організації шкільної освіти використовував водяний годинник-будильник, дзвоник, який кликав учнів до занять з математики, діалектики, астрономії, природознавства тощо. Сократ вважав за необхідне проводити дошкільну підготовку учнів. На його думку, школи повинні бути державними, а не приватними.

Арістотель у своєму Лікеї організував школу, навчання в якій проходило під час прогулянок, він склав спеціальні твори, які були узагальнені в книзі “Органон”. На відміну від Платона, він у навчанні спирався більше на сенсорне сприймання матеріалу. Але спільним у Арістотеля та Платона є ставлення до етики, яку вони вважали головною у вихованні. На думку Арістотеля, виховання є головним, за своєю природою має бути двояким, відповідно до системи “раб – пан”, а в сім’ї “дружина – чоловік”. Метою виховання рабів повинно бути приготування до праці, а діти вільних повинні мати необхідне дозвілля для розвитку розуму й тілесного вдосконалення. Діти аристократів повинні здобувати найкращу освіту, тому що їм належить управляти державою.

Арістотель виділив фактори, що впливали на розвиток людини: зовнішній, навколишній світ до людини, що сприймається органами її почуттів; внутрішні сили, що розвивають у людині властиві їй задатки; цілеспрямоване виховання здібностей людини в необхідному для суспільства, держави напрямі. Учений зазначав, що вихователь, насамперед, розвиває душу, природа якої має три частини, які виконують різні функції: рослинну (харчування, розмноження), тваринну (відчуття, почуття), розумову (мислення, пізнавальна діяльність). Вищі функції виникають на основі нижчих, унаслідок чого сама природа душі вимагає єдності різних сторін виховання: фізичного, розумового, морального й естетичного. Арістотель першим зробив спробу теоретично обґрунтувати необхідність сприяння гармонійному розвитку особистості методами та засобами виховання.

Термін “схола” (сьогодні школа) позначав дозвілля, відпочинок від праці, який сприяв фізичному та духовному вдосконаленню.

Професійний статус античного вчителя змінювався відповідно до суспільної свідомості, розвитку освіти в країні та розвитку суспільства.

Аналізуючи народні приказки на зразок “Він помер або став учителем”, ствердження, що виховував юних громадян зазвичай найнепотрібніший раб – “педагог”, дослідниця І. Елліс зазначає, що спочатку соціальний статус учителя був низьким, але згодом софісти підняли викладання й роль учителя в ньому на професійний рівень, створивши систему освіти, яка проіснувала до Нового часу. Освіченість стали цінувати, а її здобуття стало проблемою. Важливим фактором, який сприяв становленню та розвитку професійного статусу вчителів, було відкриття та існування в освіті епохи еллінізму (з IV ст. до н. е. (з часу походів О. Македонського) до I ст. н. е.). В Олександрії була найбільша в стародавньому світі бібліотека, яка мала до 700 тис. рукописних книг [4]. Відомо, що в місті існували музей, обсерваторія, ботанічний сад, звіринець, що свідчить про високий розвиток культури, освіти. Це є позитивними факторами для розвитку професійного статусу вчителів.

Отже, спільним для давніх епох є те, що освіта зароджувалась у межах релігії, першими вихователями були батьки, приватні особи чи приватні школи. На перший план у вихованні висували такі якості, як мораль, доброта, справедливість, повага до вчителя. Учитель був шанованою людиною в суспільстві. Стати вчителем могли люди, які для того часу були найкращими за моральними якостями, рівнем освіченості. У народі вважали, що освіта надавала змогу мати гідне життя та владу, тому вона була доступна найкращим, заможним, тобто вищим верствам населення.

Як свідчить аналіз історико-педагогічної літератури [1; 3; 4; 6; 7; 8], професійний статус викладача в Давньому Римі (заснований у 752 р. до н. е.) також формувався в контексті складних соціально-культурних процесів розвитку суспільства, відображаючи їх специфіку. Відомо, що спочатку надавали родинно-домашню освіту; у сім'ях був патріархат, батько мав право вбити новонароджену дитину чи продати дорослого сина, саме він ніс відповідальність за виховання дітей.

З II ст. в Римі відбувся розподіл надання освіти відповідно до соціального статусу дитини. Більшість дітей навчали верхової їзди, фехтування, плавання; вивчення наук відходить на другий план, а в сім'ях знаті продовжується домашнє навчання із запрошенням учителів-греків [3, с. 40], але грецькі вчителі вже більше схильні не до індивідуальних занять, а до занять у школах. У римських тривіальних школах навчались дівчата та хлопці; частіше за все такі заклади були приватними, діти сиділи на підлозі, вчитель – на стільці. Вивчали закони Рима, читання, письмо, лічбу. Ці школи були за організацією подібні до середньовічних шкіл. Професія вчителя в них була на рівні ремісника, не мала поваги серед населення. Учителі самостійно шукали учнів для школи, отримували плату від батьків за навчання дітей. Прибуток учителя був мінімальним. Будь-який мешканець Рима, який умів читати та писати, міг відкрити таку школу.

У Римі також існували школи підвищеного типу – граматичні – спочатку їх відкривали грецькі вчителі, а з II ст. до н. е. почали поширюватися латинські й змішані греко-латинські граматичні школи. Навчалися в них хлопчики від 12 до 16 років; у таких закладах використовували спеціально створені посібники. Учителі граматичних шкіл посідали вище місце в суспільстві порівняно з учителями елементарних шкіл, а інколи перебували на державній службі та отримували плату від держави.

Для молоді аристократичного походження існували риторські школи. У них навчали основ ораторського мистецтва методом виконання вправ зі складання промов на задану тему з філософії, права, історії. Учителі риторики були людьми, як правило, заможними, брали участь у політичному житті, а в окремих випадках обіймали державні посади. Вимоги до вчителя були такі: необхідно було мати природні здібності, дотримуватись високих зразків, постійно вправлятися в публічних виступах [3, с. 41].

Отже, щодо престижності праці вчителя в Римі існують різні погляди. Зокрема, І. Елліс зазначає, що, незважаючи на певне значення й коло професійних обов'язків, серед вільних римських громадян працю педагога вважали принизливою, оскільки сама освіта в структурі суспільних цінностей не посідала провідної позиції. Пріоритетним було завдання служіння державі, військова могутність, підготовка сильних і витривалих громадян-патріотів.

Зміна ставлення до професії вчителя зумовлена захопленням Греції у II ст. до н. е. відповідною трансформацією системи освіти в Римі, яка потрапила під вплив еллінської культури та освіти, які вважались еталонними. Переможені греки були змушені зайняти порожню нішу, когорта педагогів Рима значно поповнилася освіченими людьми, носіями ексклюзивної науки та культури, які й піднесли рівень освіти в Римі на небачено високий рівень.

Педагогічна думка Рима знайшла відображення, насамперед, у творах Цицерона, Сенеки, Квінтіліана.

Одним із педагогів, який описував вимоги до вчителя, був Марк Туллій Цицерон (106–43 до н. е.). Він був також і оратором, і політичним діячем, і філософом. Сутність людини він визначав поняттям “гуманність”, “людяність”. Ідеал виховання – досконалий оратор, художник слова і громадський діяч. Цицерон вважав, що єдиним шляхом для досягнення істинно людської зрілості є систематична безперервна освіта та самоосвіта. Він був визнаний першим учителем римського народу. Своє педагогічне кредо він висловив так: “Я вважаю... своїм обов'язком... працювати в тому напрямі, щоб завдяки моїм старанням, ретельності, праці всі мої співгромадяни розширили свою освіту”. Твори Цицерона широко використовували в школах Середньовіччя й Відродження [3, с. 42].

Луцій Анней Сенека (близько IV ст. до н. е.) – філософ і оратор епохи імператорського Рима – вважав головним завданням виховання моральне вдосконалення людини. Його педагогічні ідеї тісно перехрещуються з етикою. Він стверджував, що збагнути природу й самого себе можна, тільки опанувавши філософію, яка є і головним засобом морального вдосконалення

людини. Основним методом виховання він вважав спонукання людини до саморуку.

Квінтіліан (бл. 35 – бл. 96) був першим римським учителем риторики на державному місці. Він вважав, що вже немовля необхідно навчати правильно вимовляти звуки мови, слова. Він звертав увагу вихователів на необхідність враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, висував вимогу зробити процес навчання природним і радісним для дітей завдяки застосуванню таких методів та прийомів, як організація спільної діяльності, змагань у мистецтві виголошення промов тощо. У вчителі він бачив високоосвічену людину, яка любить дітей, ставить до них обережно як у нагородах, так і в покараннях.

Висновки. Таким чином, аналіз історико-педагогічної літератури довів, що становлення професійного статусу педагога було нерозривно пов'язано з процесами розвитку суспільства і його системою освіти. Зміни ставлення суспільства до освіти та вчителів виявлялися то в посиленні значущості освіти, то, навпаки, у зниженні її, змінювалося й ставлення до педагога, підвищуючи його значення та роль у системі факторів, що забезпечують розвиток і стабільність суспільного життя. Характерними ознаками римського суспільства в сприйнятті та визначенні значущості педагога були практичність і прагматизм. Підвищення статусу вчителя було зумовлено не духовними потребами суспільства, а пріоритетністю завдань державного й ідеологічного характеру: підтримання державного ладу, забезпечення стабільності та успішності держави. Це й зумовило розвиток національної системи освіти, необхідність підвищення рівня професійності вчителів, що позначалось на професійному рівні вчителів і особливому ставленні до вчителів.

В античності становленню та розвитку професійного статусу сприяли такі умови: створення та відкриття шкіл; встановлення першої системи освіти; визначення кола предметів, які повинні вивчати учні, а отже, відповідними знаннями повинні були володіти й вчителі; започаткування основ та методик викладання предметів; існування навчальної літератури, багатой бібліотеки. Серед усіх типів шкіл найбільшою повагою в суспільстві користувались гімназії. Саме вчителі гімназій мали найвищий професійний статус для свого часу, оскільки їх праці, які дійшли до наших днів, передавались від покоління до покоління, від учня до учня, що вказує на повагу до вчителя. Висновки та положення античних творів актуальні й сьогодні. Саме в працях античності відображено вимоги до вчителя та учнів, а також зазначено головну мету освіти – гармонійний розвиток особистості.

Список використаної літератури

1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі / А. М. Алексюк. – Київ : Радянська школа, 1973. – 264 с.
2. Елліс І. О. Образ учителя в суспільно-культурному житті пізньорадянського суспільства 70–80-х років ХХ ст.: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – історія педагогіки / І. О. Елліс. – Харків, 2011. – 180 с.
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца ХХ в. : учеб. пособ. для пед. учеб. завед. / под ред. академика А. И. Пискунова. – 2-е изд., испр. и дополн. – Москва : Сфера, 2001. – 512 с

4. Історія педагогіки : курс лекцій : навч. посіб. [Електронний ресурс]. – Київ, 2004. – 171 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>.
5. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упор.: О. О. Любар ; за заг ред. В. Г. Кременя. – Київ : Знання, 2003. – 759 с.
6. Латышина Д. И. История педагогики (История образования и педагогической мысли) : учеб. пособ. / Д. И. Латышина. М. Гардарики, 2005. – 603 с.
7. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посіб. / П. Г. Лузан, О. В. Васюк. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Київ : ДАКіМ, 2010. – 296 с.
8. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. / Л. А. Медвідь. – Київ : Віктор, 2003. – 335 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2014.

Васильева С. О. Истоки идеи формирования профессионального статуса учителей в античности

В статье проанализированы литературные данные с целью определения условий развития профессионального статуса учителей. В результате обобщения информации сделаны следующие выводы: становление профессионального статуса педагога было неразрывно связано с процессами развития общества и его системой образования; характерными признаками античного общества в восприятии и определении значимости учителя были практичность и прагматизм.

Ключевые слова: профессиональный статус, учитель, образование, античность.

Vasilyeva S. Sources of the Idea of Formation of the Professional Status of Teachers in Antiquity

On the basis of scientific literature study the development conditions and the formation stages of teacher's professional status have been determined in the article. As a result of the study it has been established that the formation of the teacher's professional status was inextricably interlinked with the development of society and its system of education. Changes in the social attitude to education and teachers are seen in the increase of importance of education or, on the contrary, in its decrease. The attitude to teachers has also changed. The role of teachers in the system of factors which ensured the development and stability of the society has grown constantly. For an ancient society it was typical to turn to practicality and pragmatism in the perception of teachers and determining their importance for the society. The increase of teacher's status was not conditioned by moral needs of the society; instead it was related to the national and ideological needs, for example, the maintenance of public order, stability and progress of the state. It also led to the development of the national education system. The need for improving teachers' professionalism was seen and it reflected in the growth of teachers' professional level and special attitude to teachers.

The following conditions contributed to the establishment and development of teacher's professional status in the ancient times: the creation and opening of schools; the development of the first educational system; determination of the list of obligatory school subjects, which led to the determination of knowledge and skills teachers had to possess; launching the fundamental ideas and the main methods of teaching; the emerge of textbooks and well developed libraries also played an important role in the development of teacher's professional status.

We should mention that among all types of schools, the most respected in the society were gymnasiums. Gymnasium teachers, as we believe, had the highest professional status those days. It is confirmed by the fact that a lot of their works survived until modern times. They were passed down from one generation to the other, from one student to the other. This may indicate a great level of social respect for gymnasium teachers. The ideas of ancient teachers are still relevant today. The requirements to teachers, moral characteristics of students and teachers are reflected in the works of ancient teachers. The main goal of education which was named in the ancient times, that is the harmonious development of personality, is still relevant today.

Key words: professional status, teacher, education, antiquity.